

**Meditace a modlitba v literatuře raného novověku
z pera Jana Malury**

Jedinečnou monografickou práci Jana Malury *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku* vydala Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě v roce 2015⁵. Jan Malura (*1971) je literární historik, kritik a editor. Působí na FF OU v Ostravě na katedře české literatury a literární vědy a v Centru regionálních studií. Badatelsky se zabývá starší českou literaturou, zejména obdobím středověku a baroka. Spolupracuje s časopisem Česká literatura. S lingvistou Pavlem Koskem připravil k vydání tři edice literárních děl barokního období: *Jan Josef Božan - Slaviček rájský* (1999); *Matěj Tanner: Hora Olivetská* (2001) a *Čistý plamen lásky. Výbor z písní pobělohorských exulantů ze Slezska* (2004). Monografie *Písně pobělohorských exulantů*

⁵ Jan Malura, *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku*, Ostrava: Filozofická fakulta Ostravská univerzita, 2015, 278 s., ISBN 978–80–7464–698–0.

(1670–1750) (2010) má zakladatelský význam ve zkoumání literatury tohoto období, zejména v oblasti žánrové. Je vůbec prvním uceleným pohledem na písňovou tvorbu českého pobělohorského exilu. V období let 2006–2009 pracoval J. Malura v Ústavu pro českou literaturu AV ČR a autorsky se podílel na vzniku *Lexikonu české literatury IV*. (2008) i projektu *Myšlení o literatuře*.

V monografii *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku* věnuje Malura pozornost knihám modliteb a rozjímání, které měly vést člověka k duchovnímu povzbuzení, útěše a k prohlubování osobní zbožnosti. Práce je prvním souhrnnějším zhodnocením této tvorby, reflektuje oba žánry od vrcholného humanismu až do období pozdního baroka v nadkonfesijní perspektivě – pozornost je věnována katolickým i protestantským pramenům. Literárněvědný přístup je doplňován pohledem kulturních dějin, autor věnuje pozornost rétorické rovině textů, žánrovým typům, cizojazyčným předlohám, předpokládaným recipientům (měšťan, žena, člen náboženského bratrstva) i dobovým způsobům četby (pomalé, soustředěné čtení o samotě, ukládání do paměti, rozvržení četby do pravidelných cyklů v rámci dne, týdne, měsíce a roku).

Malurova práce je logicky rozčleněna do tří rozsáhlých kapitol – *Modlitba, Meditace, Místo a čas*. V první kapitole *Modlitba* sleduje autor postavení modlitby mezi literárními historií a dějinami zbožnosti. Konstatuje, že modlitební knihy představují rozsáhlou oblast české duchovní kultury od 16. do 18. století, jsou projevem literatury tištěné a rukopisné a jsou psány česky, německy a latinsky. Na modlitbu je názíráno zejména literárněteoreticky a literárněhistoricky. Za modlitbu je považován nedějový text s duchovním tématem, ve kterém se realizují mluvní akty poděkování a prosby, vyznání víry a vin. Jedná se o promluvu s žánrově příznakovým začátkem (invokace) a koncem (aklamace amen). Malura rovněž objasňuje pojmy kolektivní a osobní modlitby, zajímá ho rétorika modlitby, protože zesílená rétorická stylizace je jedním z hlavních příznakových rysů barokní literatury. Rétorická tendence je dle autora patrná zejména v oblasti označované podle klasické teorie řečnictví jako *elocutio*, která zahrnuje stylizaci řeči pomocí figur a tropů. Z rétorických figur je vzpomenua apostrofa (invokace), jež je těžištěm modlitební promluvy. Typickým rysem modlitby období baroka je kumulace oslovení božské bytosti. Dlouhé řetězce invokací byly typické především pro mariánské texty. Z dalších důležitých prostředků barokní modlitby je připomenut epiteton, jehož nahromaděním se vyjadřuje barokní emocionalita a expresivita. Emocionalitu vnášejí do modliteb také exklamace, kladoucí velký důraz na silné afektové působení. Některé modlitební texty se blíží meditaci, což dokládá přítomnost rétorických elementů označovaných jako tzv. *figurae sententiae* (myslenkové figury). Mnohdy jde o prostředky založené na otázce (*interrogatio a subiectio*). Typickou figurou pro meditatívni či traktátovou promluvu je řetězec kontrastních spojení. Dalším výrazným rysem modlitby je její stylizace na základě biblických

pretextů. Výrazným textovým zdrojem protestantských modliteb jsou starozákonní žalmy. Oblíbenou formou staršího písemnictví byl tzv. *centon*, v ní je text sestaven výhradně z biblických citátů. Jana Maluru také v první kapitole zajímají vývojové tendence žánru modlitby v českém prostředí. Důraz je položen na výzkum raně novověkých modlitebních knih v českém jazyce, registrovány jsou i některé širší, vícejazyčné souvislosti. Autor vychází z vlastního pramenného výzkumu české náboženské literatury 16.–18. století a současně syntetizuje dosavadní domácí a zahraniční bádání.

Ze středověkých modlitebních textů jsou připomenuty následující: latinský rukopis *Scala celi (Žebřík do nebe)* kartuziána Alberta Pragense, veršované meditatívne-modlitební skladby 14. století *Ach nastojte na mé hříechy*, *Vzývání Panny Marie*, *Kunhutina modlitba*, sborník tzv. *Milíčovských modliteb*, české modlitby v próze *Život Krista Pána*, tzv. knihy hodinek, např. *Knih hodinek knížete Rohana*. Klíčovou katolickou modlitební knihou před tridentským koncilem byl latinský soubor *Hortulus animae* (1494), který byl v roce 1520 přeložen do češtiny pod názvem *Zahrádka duše*. Těžiště knihy tvoří modlitby hodinek doplněné o kalendář svatých, součástí jsou i krátké modlitby k božským osobám, Panně Marii a svatým. Luteráni podle J. Malury používali pojem modlitba ve velmi širokém smyslu, zahrnovali pod něj rovněž poslouchání a čtení Božího slova, přemýšlení o něm a zpívání duchovních písní. Ve 2. polovině 16. století se v luterském prostředí začínají vydávat modlitební knihy, např. německý modlitební soubor Johanna Habermanna, který přeložil do češtiny Jan Stráněnský pod názvem *Modlitby nábožné a křesťanské za všeliké věci člověku každého věku, stavu a povolání potřebné*. Z dalších děl jsou vzpomenuy modlitební soubory Jiřího Třanovského *Phiala odoramentorum* (1635) a Samuela Martinia z Dražova (např. *Modlitby k časům těmto posledním zarmouceným*, 1630). V prostředí jednoty bratrské vznikl v roce 1618 obsáhlý modlitební soubor určený pro společná chrámová shromáždění. Z dalších prací je připomenut *Kazatel domovní* (1618) biskupa jednoty bratrské Matouše Konečného. Z literárních děl českých utrakvistů uvádí Jan Malura *Modlitby při mši* Tiskaře Pražské bible (1503), *Modlitby nábožné od pobožných mužův z svatých Písem sebrané* (1564), sestavené a vydané Jiřím Melantrichem z Aventina, dále pak *Postilu každodenní* Jiřího Dikasta Mířkovského a *Perličku dítek božích* Sixta Palma Močidlanského.

Katolické baroko se na základě autorova tvrzení snažilo přiblížit modlitbu meditaci a došlo také k prohloubení úzkého sepětí modlitby s konkrétními situacemi člověka a jeho sociálními rolemi. Z klíčových katolických modlitebních knih jsou připomenuty např. *Truchlivá hrdlička* (1703) Jana F. Beckovského a *Koruna česká a Věvec nezvadlý z listí bobkového a z kvítí rozmanitého vyvítý* (1675). V barokním období jsme rovněž svědky zvýšeného zájmu o náboženskou poutě. K těmto účelům vznikala mnohá syntetická díla, která kombinují historická pojednání, písně, modlitby a meditace, např. *Hora Olivetská* (1666) Matěje Tannera a *Svatá cesta z Prahy do*

Staré Boleslavě (1692) Janna Tannera. V českém katolickém prostředí byly velice oblíbené soubory modliteb německého kapucína Martina z Kochemu, např. *Velký život Krista Pána* (1698) či *Zlatý nebeklič* (1701). Protestantké modlitební knihy se v mnoha případech nelišily od katolických svazků. Z významných protestantských modlitebních souborů uvádí Jan Malura *Modlitby nábožné* (1728) Michaela Lániho, jenž je autorem české verze německého díla Johanna Eichhorna, kterou vydal pod názvem *Duchovní zbraně i pokladův věčný pokojik plný překrásných modliteb* (1683), z dalších prací pak *Hůl pobožného* (1708) Daniela Stránského a *Vroucné a nábožné modlitby pro osoby ženského pohlaví* (1720) Václava Klejcha, *Arma piorum. Zbroje pobožných* Ondřeje Luceho, *Neuer Kern wahren Geistes-Gebete* Gottfrieda Arnolda či *Lipský kancionál* Jiřího Sarganeka.

Druhá rozsáhlá kapitola Malurovy monografie se zabývá meditací. Zprvu se autor zastavuje u samotného pojmu meditace a zajímá ho jeho definice v minulosti i současnosti. Malura si uvědomuje, že meditace nebývá pokaždé považována za samostatný text, její definice bývají nejasné a splývají s některými formami modlitby. Důraz je položen na studium meditace v literatuře raného novověku. V tomto období je meditace ztotožňována s modlitbou mysli či srdce, ale je rovněž reflektována jako komplexní proces, do kterého vstupuje paměť, rozum a vůle, tradované už od dob sv. Augustina. Česky psaná díla pracují s pojmy *rozjímání* a *přemýšlování*. Meditace se často stává vyústěním četby modlitebního, hagiografického, moralistního či traktátového textu. Malura uvažuje o meditaci jako o literárním typu. Vychází z názorů německé badatelky Kláry Erdeiové, která za hlavní cíl meditace považuje pozvedávání duše k Bohu prostřednictvím sebepoznání. Meditace spojuje intelekt s afekty i vůlí a současně integruje individuální zbožnost s dogmatickou teologií. Konstatuje rovněž prolínání s dalšími útvary, jakými jsou modlitba, komentář, katechismus, soliloquium (hovory k sobě). Podle tvrzení Jana Malury mají mnohá rozjímavá díla tón nabádavý a výchovný. Rozpětí mezi rozjímáním, didaktickým a katechetickým traktátem je někdy přítomno už v názvech děl. Z klíčových prací období baroka, které mají prvky meditace, autor uvádí např. *Uzdu duchovní* (1675) Vojtěcha Martinedese, *Ctihodného Pátera Ludvika de Ponte...Rozjímání neb myslí-modliteb* (1668–1675), spis španělského jezuita, který do češtiny přeložili Jiří Konstanc a Matěj Václav Šteyer. Dále jsou vzpomenu díla *Rozjímání o věčnosti* (1635), text bavorského jezuita Jeremiase Drexelia, *Knížka zlatá o přemýšlování a ducha modlení* (1713) – práce sv. Petra z Alcantary v překladu Damascena Marka, *Kvíti Hory Sionské* Hieronyma Hirnhaima, *Usus, tj. Nábožná rozjímání* (1666) Mikołaje Łęczycyckého v překladu Felixe Kadlinského. Tyto texty mají žánrově rysy traktátu, meditace a kázání. V některých rozjímavých textech se dle J. Malury uplatňuje model platonského dialogu, např. u J. A. Komenského či Jiřího Dikasta.

Jan Malura si na základě studia pramenného materiálu uvědomuje, že meditace je „artističtější stylizovaný text“, je silně orientována na afektové působení, má vyvolat hnutí duše, prudké citové zážitky. Pro meditaci jsou charakteristické zejména figury založené na otázkách, které napomáhají procesu zahloubání a přemítání. Velmi časté jsou řetězce rétorických otázek (*interrogatio*) a *figura subiectio* (textové úseky vystavené na sledu otázek a odpovědí). K dalším důležitým prvkům meditace podle Malurova konstatování patří princip opakování, který je základním projevem hlavního účelu tohoto žánru, tendence setrvávat u určitých témat, ponořit se do nich a vstřebávat je „přemýšláním“ a „přežvykováním“. Variační a amplifikační metody přinášejí anafory, syntaktické paralelismy, zřetěžené i na rozsáhlejších textových plochách. Ty pak často vnášejí do textu rytmizaci, pomocí níž se rozjímavá próza těsně přibližuje k veršovaným textům. Typickou slovesnou metodou rozjímání je práce s příměrem a přirovnáním (*comparatio, similitudo*), s prostředky, jež jsou s to zasáhnout smyslovou stránku recipienta. Pro rozjímavé texty i modlitby je charakteristické vrstvení metaforických apostrof a intertextualita.

J. Maluru dále ve druhé kapitole zajímají jednotlivé žánrové typy meditace. Jako první uvádí introspektivní promluvu, jejímž vzorem jsou augustinovské textové modely a *Čtyři knihy o následování Krista* Tomáše Kempenského. Jiný typ představují takové texty meditací, které nejsou orientovány na mluvčího, ale na externí svět, jsou označovány jako příležitostné meditace, např. *Rozjímání o nebi v noci na jitřní Božího narození* (1658) Fridricha Bridela či *Veliký život Krista Ježíše* Martina z Kochemu. Jan Malura mluví také o eschatologické meditaci (rozjímání o smrti, pekle, nebi a věčnosti), a o pašijových rozjímáních, v jejichž středu je tajemství Kristova kříže a jeho lidství. Autor dále věnuje pozornost recepci německé rozjímavé literatury v českém protestantském prostředí. Předmětem jeho zájmu jsou díla Martina Mollera, Johanna Gerharda, Johanna Arndta, Philipa Kegelia a Karla Heinricha von Bogatzky.

V poslední části kapitoly o meditaci věnuje literární historik pozornost jezuitskému modelu meditace, jenž vychází ze slavné knihy *Exercitia spiritualia* (1548) sv. Ignáce z Loyoly. Malura klade důraz na historické okolnosti, sleduje, jak metoda ignaciánských duchovních cvičení souvisí s rekatolizační literární produkcí, jež vyrůstá z idejí tridentského koncilu. Autor pregnantně připomíná, že klíčovým požadavkem duchovních cvičení je *applicatio sensum* (použití smyslů), přímo v Ignácových cvičení se mluví o uplatnění všech pěti smyslů při modlitbě. Důležitou technikou je *compositio loci* (sestavení místa), jež spočívá ve snaze promítnout si vnitřním zrakem prostor, scénu, o které se medituje. Meditující by měl dle tohoto návodu vidět událost vnitřníma očima a zapojit všechny smysly.

V třetí kapitole, *Místo a čas*, jsou předmětem badatelova zájmu recipienti výše vzpomenu díla a dobové způsoby četby. Podle Malury zamýšleným adresátem knih modliteb a meditací literatury raného novověku bylo zejména měšťanstvo. Tento

typ literatury poskytoval recipientovi cestu soukromého sebezdokonalení, „sebeposvěcení“, u níž mohl člověk prožívat pocity naděje na vlastní spásu. Soukromá četba v českém jazyce spojená se sebevzděláváním vyhovovala nejvíce měšťanům (katolíkům i protestantům), nábožensky vzdělavatelná produkce byla četbou lékárníků, obchodníků a řemeslníků. Ideálním adresátem této literatury se stávaly rovněž ženy z aristokratického prostředí, jimž byly modlitební a rozjímavé knihy dedikovány. Soubory cyklů hodiněk a další laické adaptace duchovních cvičení se snažily rytmizovat, sakralizovat a kontrolovat každodenní čas člověka. Literatura pro laická náboženská bratrstva a další katolické knihy jsou koncipovány tak, aby zbožné texty provázely každý úsek dne. Protestantská literatura se od tohoto modelu odklání. I ona obsahuje metodické pokyny, především pro pěstování pobožnosti v rodinném kruhu (spiritualizace domácnosti).

Naše zamyšlení nad knihou Jana Malury *Meditace a modlitba* v literatuře raného novověku můžeme uzavřít slovy samotného autora, jenž o reflektované literární tvorbě napsal:

Tento druh literární produkce kultivoval široké vrstvy čtenářů, ale vyžadoval zároveň specifický způsob vnímání textu, zejména v případě rozjímání. Bylo jím soustředěné, pomalé, opakované čtení, vyjadřované v mnoha dílech gastronomickými metaforami přezvykování, popíjení a trávení. Podstatné je připomenout, že dobová nábožensky vzdělavatelná literatura neposkytovala jen četbu a návod k četbě, ale také návod k jednání a chování. Přinášela texty s performativním nábojem, které chtěly dát čtenáři jasnou instrukci ke správnému užití knihy a vést ho po předepsané duchovní cestě, snažily se člověka emocionálně a esteticky upoutat a proměnit jeho život.

Monografie literárního historika, kritika a editora Jana Malury je první podrobnou syntetickou prací v české literární historiografii, která se věnuje žánrům modlitby a meditace v písemnictví raného novověku. Je přínosná nejen pro české i světové literární historiky, lingvisty, vysokoškolské učitele a studenty, ale i pro odborníky v oborech historie, teologie, sociokultury a antropologie.

Lukáš Průša, Ostrava